



## **Frihed, fornuft og natur i Guldalderen**

### **Howitzfejden 1824-25**

Møller, Jes Fabricius

*Published in:*  
1066 Tidsskrift for Historie

*Publication date:*  
2007

*Document version*  
Også kaldet Forlagets PDF

*Citation for published version (APA):*  
Møller, J. F. (2007). Frihed, fornuft og natur i Guldalderen: Howitzfejden 1824-25. *1066 Tidsskrift for Historie*, 37(1), 13-20.

# 1066 Tidsskrift for Historie

## Adresse

1066, c/o Institut for Historie, Njalsgade 102, 2300 København S  
www.1066.dk, 1066@hum.ku.dk

I kommission hos Syddansk Universitetsforlag, Campusvej 55, 5230 Odense M,  
tlf. 66 15 79 99, mail: press@forlag.sdu.dk

## Ansvaretsvarende redaktør

Birgitte Holten, ph.d., Center for Vitenhedshistorie, Handelshøjskolen i København  
Porcelænshaven 18 A, 2000 Frederiksberg, bh.lpf@chs.dk

## Tryk og opættning

Sat med Georgia 10,7 pkt., Narayana Press  
ISSN 0106-0627

Illustration s. 25: © Herman Vedel/Copy-Dan Billedkunst 2007/0112

## Redaktion

Christina Folke Ax, Martin Bork, Michael Gelting, Anne Katrine Gjerløff, Birgitte Holten, Morten Fink-Jensen, Rikke Kristiansen, Morten Larsen, Pelle Larsen, Trine Madsen, Mark Mau, Anita K. Nielsen, Sune Christian Pedersen, Gunvor Simonsen, Pernille Sonne, Mia Münster-Swendsen

## Anmeldelsesredaktører

Anne Katrine Gjerløff og Pelle Larsen: anmeldelse@1066.dk

37. årgang nr. 1, februar 2007

## Artikler

Lise Joranger

Renessansehumanisten Niccolò Machiavelli – en moderne frihedsforkjemper ..... 3

Jes Fabricius Møller

Frihed, fornuft og natur i Guldalderen – Howitzfejden 1824-25 ..... 13

Pelle O. Larsen

Halve sandheder om historikeren som helt – Bemærkninger i anledning af tre historikerbiografier ..... 21

Anmeldelser

Fenton års Danmarkshistoria (Kim Salomon) ..... 35

Giffri, afbalanceret fælde (Anita Kliddebeck Nielsen) ..... 37

Anne Katrine Gjerløff

1807: Tågerne letter ..... bagsiden

## Billedtekst til forside

Portræt af Cecilia Gallerania. Det lille maleri (54,8 x 40,3), der i dag befinder sig i Kraków, bærer nok til Leonardo da Vincis mest gennemgængelige værter. Det er meget senere – og med rette – blevet opfattet som et af renessansens mest værdifulde inden for den erotiske kunst, måske kun overgået af Berninis L'ecstasy di Santa Teresa, og der er blevet drøjet sammenligninger imellem Berninis smilende, præpubertære engels gyldne pil og Leonardos hermelins dødelige tæthed imod Cecilia's hals.

## Om tidsskriftet

1066 henvender sig til alle historisk interesserede. Tidsskriftet indeholder artikler og anmeldelser om dansk og international historie, og stofvalget spænder fra oldtiden til samtidshistoriske begivenheder. 1066 er det som en særlig opgave at videndringe resultaterne af kandidatspecialer og ph.d.-afhandlinger. Tidsskriftet udkommer fire gange årligt og udgives med støtte fra Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter.

# Frihed, fornuft og natur i Guldalderen

## – Howitzfejden 1824-25

Den såkaldte Howitzfejde i 1824-25 blev udløst af fængselslægen Franz G. Howitz, der i modsætning til sine samtidige mente, at tilregnelighed kunne gradbøjes, og at forbrydere ikke altid var ansvarlige for, hvad de havde gjort. Det var et voldsomt slag mod samtidens kantiansk prægede livsanskuelse, der lagde stor vægt på viljens frihed og den deraf følgende ansvarlighed for egne gerninger. Howitzfejden kaster et sjældent skarpt lys på de højere kredses syn på frihed, fornuft og natur i Guldalderens Danmark.

Af Jes Fabricius Møller, adjunkt, ph.d., Saxo-Instituttet, Afdeling for Historie, Københavns Universitet.

Professor og læge ved forbedringshuset på Christianshavn Franz Gothard Howitz (1789-1826) offentliggjorde i Juridisk Tidsskrift for 1824 en afhandling om "Afsindighed og Tilregnelighed". Den handlede ikke blot om tilregnelighed som juridisk spørgsmål, men viste sig at udløse en voldsom debat om viljens frihed, der siden er blevet kendt som Howitzfejden. Howitz stod næsten alene i debatten men tvang sine samtidige til at udtrykke sig i meget klare vendinger, og derfor giver Howitzfejden et meget klart billede af Guldalderens Weltanschauung.

Howitz gjorde sig til talsmand for det synspunkt, at der var grader af tilregnelighed, og at retssystemet, der hidtil havde opereret med et meget markant enten-eller i spørgsmålet om afsindighed og tilregnelighed, i højere grad skulle tage hensyn til dette.<sup>2</sup> A. S. Ørsted var den første til at svare og siden kom også en række af tidens andre notabiliteter med indlæg. Debatten antog efterhånden en meget hård og personlig tone. Howitz tog til gennemgåelse i to skrifter, *Determinismen eller Hume imod Kant* og *Ultimatum angående De-*

terminismen og Etatsraad Ørstedes fortsatte Bemærkninger om samme fra hhv. 1824 og 1825. Han døde uventet kort tid efter, og det københavnske borgerskab fik i endnu nogle år fred for sådanne radikale synspunkter.<sup>3</sup>

## Frihed og nødvendighed

Guldalderens opfattelse af friheden var bygget på en dualistisk opfattelse af mennesket. To kræfter påvirkede mennesket: naturen, drifterne og lidenskaben på den ene side og fornuften og ånden på den anden. Howitz kaldte dette dualistiske billede af mennesket for *homo duplex*.<sup>4</sup> Frihedens ophav eller hjemsted var ånden. Frit var mennesket, fordi det var af ånd, mens ufrighed var at give efter for de naturlige tilbøjeligheder. Med lektor ved Sorø Academie, Peder Hjorts ord: "Frihed er det abstrakte Begreb af det Aandelige: Nødvendighed af det Naturlige. Hvor man altsaa finder blot Natur, der maa man antage blot Nødvendighed, men hvor man finder Aandeligt med, der maa man antage Frihed med, og hvor man finder reen Aandelighed, der maa man antage reen Frihed."<sup>5</sup> Det var

mennekets pligt at lade optugtelsen gå over naturen, således at det ikke lod sig beherske af sine lidenskaber, og deri bestod netop også friheden. Eftersom ånden altid husedes i legemet – dvs. naturen – ville den altid være underlagt de begrænsninger og love, som naturen og endelighedens vilkår dikterede, men tænkt som ren ånd var den principielt helt fri. Modsætningsforholdet mellem ånd og natur var moralsk i sin natur.<sup>6</sup>

Faktisk var friheden at underlægge sig åndens nødvendighed af Hjort formuleringen som "moralisk Nødvendighed".<sup>7</sup> Det var altså ikke muligt at undfly ansvaret for sine handlinger med henvisning til, at man i situationen lå under for en lidenskabelig tilbøjelighed, for det var netop et mennekets forpligtelse at holde sig borte fra lidenskaben. Jo mere man kunne beherske sin natur, desto mere moralsk var man, og den sande dannelse bestod da i en oparbejdning af fornuft og moral i en skøn forening.

Man beskriver ofte Guldalderens forkærlighed for naturlighed og følsomhed, men tidens dannelseideal lagde faktisk størst vægt på fornuften. Det gælder ikke kun i moralske spørgsmål, som i Howitz' fejdens tilfælde, men også i videnskab og kunst. H. C. Ørsted skrev i H. C. Andersens album i 1833 et lille regnestykke, der meget skarpt rammer fornuftens rolle ind:

"Fornuften i Fornuften = det Sande,  
Fornuften i Villien = det Gode,  
Fornuften i Phantasien = det Skjønne."<sup>8</sup>

Treenigheden af det ideelt sande, gode og skønne blev ofte identificeret med det guddommelige og var målet for det dannede menneskes bestræbelser. Skønt intet menneske kunne nå dette mål var der dog i hvert menneske nedlagt en evne til at stræbe efter det. A. S. Ørsted pointerede i sit første svar til Howitz netop dette forhold: "Den Kraft, som vi have i os til at leve et

sligt højere Liv, at eftertragte hiint højere Gode, at følge den Lov, som viser os Veien til dette Maal, (Sædelighedsloven), er det, hvori Friheden består. [...] Vor Frihed er saaledes forbunden med et Valg, mellem forskjellige Love, i hvis Tjeneste vi kunne træde. Men til dens Væsen hører ikke denne Muelighed til at afvige fra Guds eller, om man vil, Sædelighedens Lov."<sup>9</sup> Friheden var altså både at følge en nødvendighed og træffe et moralsk valg. Dette ikke særligt selvberende argument krævede en distinktion mellem vilkårlighed og vilje. Vilcårligheden (eller *arbitrium liberum*) stod på sin vis over dualismen, fordi menneket ikke var prædestineret til lidenskabelighed frem for fornuft. Viljen ytrede sig i vilcårlighedens medium som evnen til at vælge det rette. Friheden til at vælge det umoralske havde vilcårligheden som forudsætning, men den rene vilcårlighed var ikke frihed. Først når viljen satte ind, kaldtes det frihed.

### Afsindighed eller tilregnelighed

Denne antropologi havde også plads til afsindighed. Den var det åbenlyse fravær af fornuft, dvs. mennekets hensynken i dyriskhed. Uden fornuft havde viljen ingen retningslinier og var derfor sat ud af kraft, ophævet til ren vilcårlighed – som nævnt ikke at forveksle med frihed – og så var der intet til at holde lidenskaben i skak. Hvis menneket havde fornuften i behold, således at det kunne handle rationelt i den almindelige hverdag, var der ingen undskyldning for at begå ugeringer, for fornuftens første pligt var netop at gøre det moralsk rigtige: "Dersom der er givet ethvert Mennekke en Kraft til at indrette sit Levnet efter en Lov, som ikke stammer fra den sandelige Verden, saa maa det tilskrives ham selv, at han giver sig hen i Sandsernes Trældom. Han er vel i Gjærningen (actu) ikke fri, fordi han ei benytter denne Kraft, men han var dog fri i Muligheden (in potentia), fordi han besad

hiin Kraft, som han kunde og burde have brugt."<sup>10</sup> Mynster opsummerede sin tids opfattelse af viljens natur i en anmeldelse af Howitz' første skrift. Et sandt mennekke måtte ifølge Mynster som minimum være frit, det vil sige være i stand til "at handle vel eller ilde" og derfor også tilregneligt. Ethvert mennekke måtte stå til regnskab for sine gerninger uden at kunne undskyldte sig med enfoldighed eller lidenskab. "Indtræder dermod Afsindighed, da er denne Tilstand ophørt, og vi kunne ikke mere bedømme og behandle dem som andre Mennekser; de ere blevne ufrige, vi sige, at de ere sunkne i en uformuftig og dyrisk Tilstand, ikke fordi de jo endnu kunne besidde meget fortrinlige Egenskaber, men fordi de have tabt det egentlig mennekkelige Fortrin, Friheden; de handle ikke selv, men en fremmed Magt – ikke blot tilskynder dem, som os alle, men handler igjennem dem, uden at de for nærværende Tiid formaae at gjøre Modstand; og derfor er her Tilregneligheden ophørt." Dette gjaldt for Mynster også, hvis utilregneligheden var opstået ved egen skyld. Man måtte bevogte eller tvinge den slags (ikke-)mennekser, men straffes kunne de ikke. Vigtigt for Mynster var det at understrege, at der var tale om et enten-eller. Han brugte billedet af en vægtstang. Når den på et tidspunkt bringes over sit hvilepunkt og hældes til den anden side, "da er den fornuftige Tilstand, og dermed Friheden, ophørt." Argumentet var, at det i princippet var muligt at skelne mellem de tilregnelige og de afsindige, om end det kunne være vanskeligt at skelne i praksis: "Hvor vanskeligt det nu endog i enkelte Tilfælde kan være, af et enkelt Factum, eller endog af et Mennekkes hel udvortes Forhold i en given Tiid at erkiende, om Afsindigheden er indtrædt eller ikke, saa er dog i sig selv de Afsindiges Classe strengt adskilt fra de Ikke-Afsindiges, og man kan og bør søge at udfinde, til hvilken af disse tvende Classer den Anklagede henhører, ligesom de

Skuldiges Classe ogsaa i andre henseender ikke smelter sammen med de Uskyldiges, hvor vanskeligt det endog, efter Ørstedes Bemærkning (jur. Tidsskr. s. 148), i enkelte Tilfælde kan være at udsige det *guilty or not guilty*, der ofte skiller mellem Liv og Død."<sup>11</sup>

### Engelsk eller tysk

Op imod sine samtidige kritikere som Mynster stillede Howitz en anden antropologi i den engelske empirismes tradition, ifølge hvilken den menneskelige vilje ikke er en uafhængig instans, men "som Noget ved Aarsager betinget. Disse Aarsager, hvoraf Villien betinges, benævnes Motiver, og indbefatter under dette Navn samtlige Forestillinger og Følelser, [...] som røre sig i Mennekets Indre og bringe hans Sponsanet til Virksomheds-Yttringer."<sup>12</sup>

Howitz mente, at der eksisterede en række mellemformer mellem afsindighed og tilregnelighed, og at disse mellemformer havde deres årsag i fysiske sygdomme. I stedet for sine modstanderes *homo duplex*, ifølge hvilken afsindighed skyldes manglende på fornuft eller moral, stillede han selv en model op for et *homo triplex*, forstået som en enhed af ånd, lidenskab og krop. I princippet burde man kunne se enhver form for afsindighed som organiske forandringer i legemet, især i hjernen, hvilket Howitz også regner for tilfældet i praksis hos mange patienter.<sup>13</sup>

Faktisk er forskellen mellem de to synspunkter ikke så stor. Det er vanskeligt at se, at deres respektive konsekvenser for den juridiske praksis skulle være af et omfang, der berettiger fejdens voldsomhed. Det er da også klart, at forskellen ligger i filosofien bag. Howitz stod i den engelske tradition, og der stod han næsten helt alene, for det etablerede København var orienteret mod den tyske idealisme.

Denne forskel hang også sammen med ganske konkrete sprogfærdigheder. Howitz citerede sine engelske hjemmels-

mænd på originalsproget og havde til lejligheden oversat et stort stykke af Hume.<sup>14</sup> Ørsted henviste ganske vist også til Hume på originalsproget, men måtte i diskussionen af Locke gribe til en tysk oversættelse.<sup>15</sup> Mynster citerede i sit svar også Locke, men i en fransk oversættelse.<sup>16</sup> Howitz delte sin angelsaksiske orientering med sin stort-set eneste støtte under fejden, Carl Otto, der havde valgt et Byron-citat som motto for sit tidsskrift *Nye Hygæa*, i hvilket han f.eks. meddelte en oversættelse af de Quinceys *Confessions of an English Opium-Eater*.<sup>17</sup>

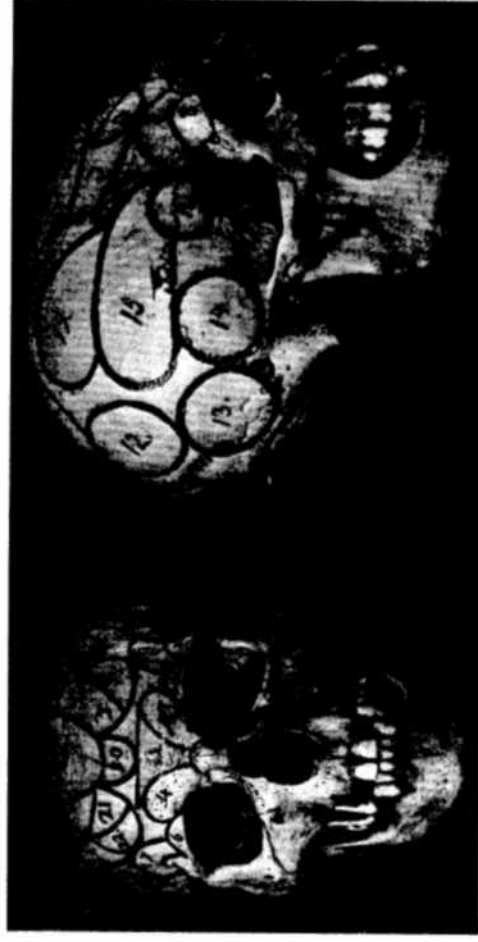
Howitz talte for en materialisme og en determinisme – den såkaldte Nødvendighedslære – der bestemt ikke udelukkede at mennesket har psykologiske egenskaber såsom handlefrihed, men at denne frihed netop ikke var absolut og ubetinget. Utilregnelighed var derfor ikke en sygdom i ellevirksomhed, men en sygdom i ellevirksomhed af viljen. Til syvende og sidst hævdede han årsagsprincipets universelle gyldighed (af intet kommer intet) og måtte derfor afvise, at der fandtes den menneskelige handling, som var uden årsag. Hans modstandere fik det til, at han var absolut determinist. Mynster gjorde sig lystig over, at man egentlig ikke kunne bebrejde Howitz hans holdninger, fordi han "i Følge Nødvendighedslæren, *maatte* skrive en saadan Afhandling om Afsindighed og Tilregnelighed", og at Howitz tilsvarende ikke kunne bebrejde anmelderne deres modvilje mod hans tanker, fordi de ligeledes var determineret til at mene, som de mente.<sup>18</sup> Det afviste Howitz dog på det skarpeste. Han fandt, at det var umuligt at tænke sig en vilje, som var upåvirket og interesseløs, men mente ikke på den baggrund at have talt for en ren fatalisme.

### Utilitarisme og frenologi

Konsekvensen af Howitz' livsanskuelse er det, som en eftertid har lært at kende som et mere humant retssystem, fordi hans

tanker indebar, at straf ikke var så godt et middel til at rette op på kriminalitet som indgreb, der ændrede de ydre forudsætninger – arv og kår – der skabte den kriminelle: behandling frem for tugt. Fængslet var ikke en straffeanstalt, men skulle være et moralsk hospital, der helbrede de indsatte for deres sygdom, forbryderiskheden.<sup>19</sup> For Howitz var der ingen absolut frihed, intet absolut godt og ondt; det var relative værdier. Han nærmeste sig i praksis den utilitaristiske skole, dvs. den anskuelse at en handlings moralske værdi beror på dens nytte eller dens følger for menneskenes velfærd og lykke, ikke dens overensstemmelse med et moralsk aksiom som i Kants pligt-etik. For en utilitarist er "godt" og "ondt" afledte og ikke selvberørende begreber. Moralen udspringer ikke som det kategoriske imperativ med bydende nødvendighed af mennesket qua fornuftsvæsen eller som en indskutabel forudsætning, men er udviklet i "Menneskenes Coexistenz og indbyrdes selskabelige Forhold", forskellig i forskellige lande til forskellige tider, historisk og lokalt betinget, eller hvad man i dag ville kalde en social konstruktion.<sup>20</sup> Howitz fandt, at den fundamentale drift i menneskene ikke er den at gøre det gode, men at gøre sig det behageligt, formuleret som "Lyksaligheds Driften" eller "Lyksalighedslæren for det selskabelige Liv".<sup>21</sup> Således at identificere egennytten – for Howitz den kollektive egennytte – med et moralsk gode var en provokation for dannelsens treenighed af det gode, det sande og det skønne, den filosofi, der byggede på, at drifter og sædelighed var modsætninger.

En af de få, der støttede Howitz, var som nævnt hans kollega fra Tugt-, Raspe- og Forbedringshuset, Carl Otto. Otto var tilhænger af frenologien, den forestilling, at psykologiske egenskaber udtrykkes sig i fysiologien på en sådan måde, at de kan aflæses af hovedskallens form, således at f.eks. en høj pande afspejler et stort intel-



Det var den erfaring, at afgrænsede skader i bestemte dele af hovedet kunne medføre tab af specifikke åndsevner, der var den empiriske baggrund for frenologien. Udover det var den præget af temmelig vidtløftige spekulationer. (Antropologisk Laboratorium, Panum Institutet, Københavns Universitet)

lekt, mens en skråt tilbagefaldende pande – også kaldet en fladpande – er udtryk for det modsatte. Tilsvarende mener frenologien at kunne udpege mennesker, der er disponeret for forbrydelser.<sup>22</sup> Niels Thomsen hører til dem, der mener, at Guldalderen var ufornuftens tid, og han betegner frenologien som en romantisk videnskab sammen med mesmerisme og homøopati.<sup>23</sup> Det er imidlertid med Howitzfejden i erindringen klart, at heller ikke en materialistisk filosofi som frenologien var forenelig med guldalderens idealistiske forestilling om tilregnelighed og fri vilje, fordi menneskets moralske habitus netop ikke ansås for determineret af naturen, i dette tilfælde kranietens form.

Frenologien slog aldrig stærkt an i Danmark, heller ikke i anden halvdel af det 19. århundrede. Der er dog et par eksempler på ivrige frenologer. C. H. Bernard, der betegnede sig som elev af L. N. Fowler i London, udgav i 1889 *Phrenologisk Ledetræ*, hvor han bekendt sig til darwinis-

men som livsanskuelse foruden bl.a. mesmerisme og clairvoyance. Sophus Schack udgav i 1859 *Portraitparalleller til Beviis for Ligheden mellem Mennesket og Dyret*, som ved hjælp af illustrationer ønsker at fremstille sin pointe, og hvori han også gør sig generelle betragtninger om fysiognomien. Værket var tilegnet F. C. Sibbern, der i 1849 havde udgivet *Om Forholdet imellem Sjæl og Legeme, saavel i Almindelighed som i phrenologisk, pathognomonisk, phystognomonisk og ethisk Henseende i Særdeleshed*.

### Miskendte pioner

Howitzfejden har en særlig appel. Den er taget op mange forskellige steder i den historiske litteratur, og den synes besynderligt velegnet til at bekræfte en forfatter i hans eget synspunkt. (Jeg selv ikke undtaget). Eftertidens iagttagere har i Howitz set den spæde begyndelse til det, de selv var blevet til og stod for. Det blev i tilbageblikket historien om Howitz som det fri-

ske pust, Howitz som forløber, Howitz som miskendte pioner.

Det moderne gennembruds Harald Høffding, der som ung i 1866 havde skrevet prisopgave om Howitz, beskrev i begyndelsen af det 20. århundrede Howitz som et forfriskende pust i et angiveligt noget stuelummet åndeligt miljø, og han så i Howitz begyndelsen til den darwinske udviklingslære.<sup>24</sup> Medicinhistorikeren Knud Michelsen udpeger Howitz til at være forløber for en senere tids empirisk baseret naturvidenskabelig medicin i stærk konflikt med sin samtidts teologiske og naturfilosofiske spekulationer.<sup>25</sup> Gyldendals 'røde' litteraturhistorie fra 1980'erne er ikke langt fra at gøre Howitz til udgangspunkt for en materialistisk marxisme.<sup>26</sup>

Jeg forstår ikke Howitz som pioner, men som provokatør. Han bad eksplicit sine samtidige om at opgive et helt verdensbillede, hvor materie og ånd, skyld og moralitet havde sin nøje tilmålte plads. Det var et hierarkisk system, hvor det dannede embedsborgerskab sad i toppen. Den position var de ikke parat til at opgive. Først med sammenbruddet af det ørstediske verdensbillede – og det gælder begge brødrene – efter 1840, blev der igen plads til et synspunkt som Howitz'.

### Statistik

Statistikken var i denne udvikling en nøglevidenskab.<sup>27</sup> Som den videnskab, der med matematikkens hjælp befatter sig med befolkningens kvantitet blev den knæsat med oprettelsen af Det statistiske Bureau i 1850. I lyset af Howitzfejden er især den såkaldte moralstatistik interessant. Moralstatistik beskæftiger sig med de ting, som mennesket tilsyneladende gør af fri vilje, ægteskab, forbrydelser og ikke mindst selvmord.

Blandt bureauets første ansatte var C. J. Kayser, der havde studeret hos en pioner i den statistiske videnskab, L.-A.-J. Quetelet der i dag mest huskes, fordi han

udtænkte standarden for det, der antoges at være en normal kropsvægt, kendt som Body Mass Index. Kayser udgav en undersøgelse om selvmordet. Netop selvmordet var en af de store gåder for den filosofi, der satte den frie vilje så højt. Det blev siden et centralt emne for den sociologi, der med folk som Durkheim som pionerer gerne ville efterprøve menneskelivets lovæssigheder.<sup>28</sup> Kayser konstaterede, at der var nogle markante regelmæssigheder i de registrerede selvmord, som fik ham til at betvivle, at viljen var så fri, som man sagde. Det er ikke utænkeligt, at han har haft den da 20 år gamle Howitzfejde i erindring: "Det er Naturvidenskabens Opgave at paavise den lovmæssige Nødvendighed, der gør sig gjældende i hele Skabningen; dens Midler ere deels Iagttagelse og Erfaring, deels videnskabelig Sammenstilling af det Iagttagne. For at den menneskelige Aands Virksomhed altsaa skulde kunne blive Gjenstand for en naturvidenskabelig Undersøgelse, maatte den være styret af nødvendige Love; men Mennesket er jo frit, og en saadan Nødvendighed vilde opheve Friheden. Uden her at ville berøre Striden om, hvorvidt Mennesket er frit, maa jeg dog tillade mig den Bemærkning, at om man ogsaa tillægger Individet den meest ubundne Frihed, maa man dog erkende, at alle menneskelige Selskaber i en høj Grad ere betyngede med Nødvendighedens Lænker."<sup>29</sup> Emnet var vigtigt. Hvert 27. dødsfald blandt mænd over 10 år skyldtes selvmord. Kayser kunne konstatere en stigning i antallet i de seneste 10 år. Kayser var – på dette punkt mere end nogle af de andre, han beskæftigede sig med – en del forud for sin tid. Han kunne f.eks. afkræfte den formodning, at de fleste selvmord fandt sted i årets mørke tid. Desuden kunne han vise, at selvmordshyppigheden var størst blandt yngre mænd.

Efterhånden som statistikken blev mere og mere fintmasket, kunne den vise, at

menneskets såkaldte fri vilje kun er en illusion. Det blev drømmen, at man med den bedst tænkelige statistik kunne forudsige menneskets handlinger med stor præcision. Vi er i virkeligheden determinerede.

Statistikken, der siden udviklede sig til den moderne sociologi, er kun et eksempel på, hvordan guldalderens verdensbillede blev afløst af et nyt. Efter 1850 tog udviklingen fart bort fra den kantianske idealisme og i retning af materialisme, positivisme, biologisme, darwinisme, socialisme og hvad det moderne gennembrud ellers havde at opvise af fortrædeligheder. Godt fyrré år efter Howitz' død blev der ved den store straffelovsreform i 1866 ristet ham en rune. Man indførte en paragraf om tilregnelighed, den såkaldte tåbeparagraf.<sup>30</sup> Howitz' synspunkt havde vundet.

<sup>1</sup> Også udgivet i selvstændig indbinding som *Om Afsindighed og Tilregnelse. Et Bidrag til Psychologien og Retstæren* af F. G. Howitz, Kjøbh. 1824. Pagneringen er den samme i denne som i tidsskriftudgaven. Tak til Hans Vammen for gode samtaler under forberedelserne til denne ekskurs og i det hele taget.

<sup>2</sup> Howitz giver en række konkrete eksempler i *Om Afsindighed*, 1824, s. 90 ff.

<sup>3</sup> Intet tyder på, at han begik selvmord. (Jvf. *Historisk Tidsskrift* 1984, s. 27). Debatten er summeret af Oluf Thomsen: *F. G. Howitz og hans Strid om "Villens Frihed"*. Kbh. 1924. En fagfilosofisk gennemgang af fejden giver C. H. Koch: Ørsted og striden om viljens frihed. Ditlev Tamm (udg.): *Anders Sandøe Ørsted 1778-1978*. Kbh. 1978. En gennemgang med retspsykiatrisk perspektiv findes hos Knud Waaben: *Retspsykiatri og strafferet i historiens lys*. Kbh. 1997, s. 35-47.

<sup>4</sup> Howitz 1824, s. 5.

<sup>5</sup> Peder Hjort: *Skulde der virkelig være Fare for, at Professor Howitz blev en Martyr for Sandheden?* Kjøbh. 1825, s. 8.

<sup>6</sup> Se *Juridisk Tidsskrift*, 8. bd., 1. hft. 1824, s. 134.

<sup>7</sup> Hjort, s. 25.

<sup>8</sup> H.C. Andersen: *Mit Livs Eventyr* bd. 1. Kbh. 1975, s. 128.

<sup>9</sup> *Juridisk Tidsskrift*, 8. bd., 1. hft. 1824, s. 127. Ørsted identificerer simpelthen frihed med "den moralske Kraft" (s. 130).

<sup>10</sup> A. S. Ørsted i *Juridisk Tidsskrift*, 8. bd., 1. hft. 1824, s. 131.

<sup>11</sup> *Dansk Litteratur-Tidende* 1824, s. 360-62. Anmeldelsen er anonym, men antages at være af Mynster.

<sup>12</sup> Howitz: *Ultimatum*. 1825, s. 8.

<sup>13</sup> Howitz 1824, s. 11.

<sup>14</sup> *Determinismen eller Hume imod Kant*. 1824, s. 1-42.

<sup>15</sup> *Juridisk Tidsskrift*, bd. 10. 1825, s. 44.

<sup>16</sup> *Dansk Litteratur-Tidende*, no. 1. 1825, s. 12.

<sup>17</sup> *Ny Hyggæ*, 3. bd. 1824, s. 171 ff. Om engelsk kundskaber i det 19. århundrede se Jens Rahbek Rasmussen: *Modernitet eller åndsdannelse?: engelsk i skole og samfund 1800-1935*. Kbh. 2003.

<sup>18</sup> *Dansk Litteratur-Tidende*, no. 1. 1825, s. 2.

<sup>19</sup> Om fængselsvæsenet i det 19. århundrede se Peter Scharff Smith: *Moralske Hospitaler*. Kbh. 2003.

<sup>20</sup> Howitz 1824, s. 48.

<sup>21</sup> Howitz 1824, s. 54 og s. 60.

<sup>22</sup> Cf. Howitz 1825, s. 50. Howitz referer til frenologiens skaber, Gall, flere steder. Otto havde også i sit tidsskrift *Nye Hyggæ*, juli 1825, s. 3 ff. givet sin version af tilregnelighed med direkte henvisning til Howitz. Om Otto se: Anders Mortensen: Det hoved vil jeg have – en frenologisk episode af Carl Otto. *Handicap-historie*, 1990, samt Sidsel Eriksen: Mellem medicin og moral. C. Due Nielsen (red.): *Festskrift til Inga Floto*. Kbh. 2002.

<sup>23</sup> Niels Thomsen: *Hovedstrømninger*, s. 63.

Et mere nuanceret syn på den særlige romantiske tolkning af mesmerismen og beslægtede behandlingsmetoder finder man hos Søren Bak-Jensen: *Den dyriske magnetisme og de danske læger 1775-1830*. Kandidatspeciale, Københavns Universitet 1999, s. 80 ff.

<sup>24</sup> Harald Høffding: *Danske Filosofer*. Kbh. 1909, s. 81-88.

<sup>25</sup> Knud Michelsen: *Syndlejemfuen*. Kbh. 1989, s. 37-59.

<sup>26</sup> *Dansk Litteraturhistorie*, bd. 5 (red. Steffen Auring m.fl.) 1984, s. 170 ff. Om Kierkegaard og Howitz se Isak Winkler-Holm: *Angst og utilregnelighed*. Spring, nr. 8, 1995, s. 100-16.

<sup>27</sup> Cf. Anne Løkke: *Døden i barndommen*. Kbh. 1998, s. 33 ff.

<sup>28</sup> Om moralstatistik: Cl. Wilkens: *Samfundsløgernes Grundlove*. 1881, s. 31 f.

<sup>29</sup> C. J. Kayser: *Om Selvmord i Kongeriget Danmark. Et Bidrag til dette Lands moralske Statistik* (særligt af Dansk Folkeblad). Kbh. 1846, s. 3. I bogen er aftrykt nogle højst interessante afskedsbreve, der burde gøres til genstand for en undersøgelse.

<sup>30</sup> Waaben: *Retspsykiatri*, s. 63 ff., cf. Birgit Kirkebæk: *Da de åndssvage blev farlige*. Kbh. 1993, s. 18.